

Jak zbudowane są zdania?

Materiał składa się z sekcji: "Z czego się składa wypowiedzenie?", "Części zdania", "Zadaniowo".

Materiał zawiera 3 ilustracje (fotografie, obrazy, rysunki), 5 ćwiczeń, w tym 4 interaktywne.

Jak zbudowane są zdania?

Okładka – Jak zbudowane są zdania

Źródło: Pixabay, grafika komputerowa, domena publiczna.

Pojedyncze słowa nie wystarczają, by wyrazić myśli lub przekazać komuś informacje. Wyrazy można łączyć w dłuższe ciągi zwane **wypowiedzeniami**. Są różne typy wypowiedzeń: **zdania** (z osobową formą czasownika) i **równoważniki zdań**. Ta część jest poświęcona **częściom zdania** i temu, jak są ze sobą powiązane.

Już wiesz

1) Przypomnij sobie najważniejsze części zdania: podmiot, orzeczenie, dopełnienie, okolicznik, przydawkę.

Z czego się składa wypowiedzenie?

Nie każdy wyraz w wypowiedzeniu jest **częścią zdania**. Jedne mogą występować samodzielnie i przekazywać skończone myśli. Drugie służą do tego, aby uzupełniać ich treść.

Na przykład w zdaniu *Piszę do ciebie* występują trzy wyrazy: „pisać” (czasownik), „do” (przyimek), „ty” (zaimek). To wypowiedzenie można by skrócić do jeszcze prostszego: *Piszę*. Nie możemy jednak pozostawić w zdaniu dwóch kolejnych wyrazów: *do ciebie*. Taka treść byłaby niegramatyczna i niezrozumiała.

Wyrazy nadrzędne narzucają formę gramatyczną wyrazom podrzędnym, a wyrazy podrzędne określają wyrazy nadrzędne.

Aby wyodrębnić części zdania, należy dzielić wypowiedzenie na mniejsze jednostki. Trzeba także pamiętać, że niektóre słowa tworzą powiązania, których nie możemy naruszyć. Takie właściwości mają między innymi:

- **złożone formy gramatyczne w czasowniku**, np. czas przyszły *będę czytał* składa się z formy czasownika *być* i formy czasu przeszłego czasownika *czytał*;
- **związki frazeologiczne** – zawsze znaczą coś w całości – np. *ciarki komuś przeszły po plecach* odczytujemy jako hasło ze słownika frazeologicznego, które oznacza ‘ktoś się wystraszył’.

Części zdania

Wykres przedstawia rodzaje pojedynczych wyrazów i ich dłuższych połączeń, które są składnikami zdania.

Wyrazy w zdaniu nigdy nie pojawiają się ciągle w tych samych formach, ale się odmieniają. Zanim powstanie dłuższe zdanie, łączą się w grupy.

W grupie wyrazy układają się w porządku nadrzędno-podrzednym. Taki układ nazywamy **związkiem składniowym**, np. *ciekawa gazeta*. Wyraz podrzędny określa wyraz nadrzędny. Wyróżniamy następujące związki składniowe:

- **związek zgody** – dwa wyrazy występują w tym samym przypadku, liczbie i rodzaju, np. *pierwszą strofę* (biernik, liczba pojedyncza, rodzaj żeński),
- **związek rzędu** – wyraz nadrzędny wymaga użycia wyrazu podrzednego w określonym przypadku, np. *strofę* (czego?) *wiersza* (dopełniacz),
- **związek przynależności** – o wyraz podrzędny (nieodmienny) pytamy tak samo, jak o okolicznik, np. *czytali* (jak?) *uważnie*.

Wyraz *gazeta* jest nadrzędny, wyraz *ciekawa* – podrzędny. O wyraz nadrzędny pytamy: *jaka?* + *gazeta*. Odpowiedzią na to pytanie jest treść wyrazu podrzednego – *ciekawa*. **Wyraz nadrzędny zatem jest wyrazem określanym, a wyraz podrzędny wyrazem określającym.** Hierarchię tych wyrazów przedstawiamy za pomocą strzałek: od określającego (podrzednego) do określanego (nadrzednego):

ciekawa → *gazeta*

Gdy oba wyrazy pojawiają się w tych samych formach gramatycznych, **nazywamy je współrzednymi**. Często są powiązane za pomocą spójnika („i”, „oraz”), a jeśli brakuje spójnika – ich współrzedność sygnalizuje przecinek, np.

Mama, tata i brat + poszli. = *Mama, tata, brat + poszli.*

Wyrazy, które występują w tej samej formie gramatycznej i nie wyróżniają się gramatycznie od swych „sąsiadów”, tworzą w zdaniu **szereg**.

Mamy też w zdaniu wyrazy, które nie są ani związkami składniowymi, ani szeregami. Pojawiają się one często, aby:

- połączyć pojedyncze wyrazy odmienne w dłuższe sformułowania,
- wyrazić dodatkowe treści znaczeniowe.

Przymyki pojawiają się w związkach składniowych, a spójniki – w szeregach.

Wykres przedstawia rodzaje wyrazów, które nie są samodzielnymi częściami zdania, a jedynie pomagają tworzyć grupy składniowe albo wnoszą do zdania dodatkowe informacje na temat treści.

Jakie wyrazy nie są samodzielными częściami zdania?

Wyrazy łączące zdania lub ich części
(przyimki lub spójniki)

- Mama **i** tata przyjechali.
- **Od** wczoraj pada śnieg.
- Pioruny **niby** huk armat.

Wyrazy, które podkreślają
stosunek autora zdania do treści
(np. partykuły)

- **Rzeczywiście**, ładna dziś pogoda.
- To **podobno** ciekawa książka.
- **Tylko** uważajcie na siebie.

Wyrazy, które wyrażają emocje
(np. wykrzykniki) lub bezpośrednie
zwroty do kogoś/czegoś
(np. formy wołacza):

- **Mamo**, nie będzie mnie na obiedzie.
- **Uff**, zakończyło się to szczęśliwie.

Niesamodzielne części zdania

Źródło: a. nn., licencja: CC BY 3.0.

Zadaniowo

Ćwiczenie 1

Ustal, które wyrazy w podanych sformułowaniach są nadrzędne, a które podrzędne:

jeść pierogi, gotować obiad, czytać książki, rano się budzić, rysować kredkami, czarna kredka.

Ćwiczenie 2

W jakim związku pozostają wyrazy w podanych niżej wyrażeniach i zwrotach? Uzupełnij luki właściwą nazwą związku.

błękitne niebo - związek

kwiat bzu - związek

wystąpić na scenie - związek

pożegnalny występ - związek

dać dowód - związek

niezbity dowód - związek

argumentować podczas rozmowy - związek

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 3

Policz części mowy oraz części zdania w podanych przykładach, a następnie właściwe liczby wpisz w wyznaczone miejsca. Możesz wykonać wykresy poniższych zdań, aby łatwiej ustalić liczbę części mowy i części zdania.

Światowy Festiwal Filmowy w tym roku nie odbędzie się w naszym mieście.

części mowy:

części zdania:

Jutro uczniowie ze szkoły podstawowej będą startować w szkolnych zawodach.

części mowy:

części zdania:

Nareszcie, po długiej rozłące, brat i siostra przyjechali do rodziców na upragnione wakacje.

części mowy:

części zdania:

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 4

Ustal, które wyrazy są nadrzędne, a które podrzędne. Ułóż wyrazy we właściwej kolejności tak, by powstało poprawne sformułowanie.

wejściowych

do drzwi

klucz

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Zapamiętaj!

Tworzenie zdań – przebiega według schematu:

POJEDYNCZE WYRAZY → ZWIĄZKI SKŁADNIOWE → ZDANIA

Ćwiczenie 5

Wpisz wyróżnione związki składniowe lub szeregi do odpowiednich rubryk w tabeli.

	Związek składniowy – jeden wyraz jest nadrzędny (określany), a drugi – podrzędny (określający)	Szereg – wszystkie wyrazy mają taką samą ważność, łączą się za pomocą spójników
Droga do szkoły jest długa.		
Zabiorę do szkoły albo książki, albo zeszyty, albo tylko notatki.		
Kolorowe, barwne, ładne ubrania wypadły z szafy.		
Skakał niby linoskoczek.		
Skakać dobrze z trampoliny.		
Książki, zeszyty, długopisy leżały na biurku.		
Najbardziej lubię kotlety mielone i schabowe.		
Wrzaski lub krzyki zawsze mi przeszkadzają.		

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.